

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס נציב סוריה-פלשתינה במאה הג' לספה"נ

מאת
מיכאל אבי-יונה

ב-1961 גילה ד"ר א. נגבי שבר של עמוד-שיש כחלחל, שסביבו היו חקוקות שלוש כתובות, זו ליד זו, שתיים ברומית ואחת ביוונית. שבר העמוד היה מושלך בין חורבות המנזר הביזאנטי שעמד פעם מדרום לחומת הצלבנית של קיסרי. גובה השבר 1.22 מ' וקוטרו העליון 48 ס"מ. בשפתו העליונה של העמוד יש בליטה (כרגיל מתחת לכותרת), שניזוקה במקצת. ראש העמוד הוחלק בפצירה. אין להבחין בו בסימן כלשהו שיעיד שהיה מחובר לכותרת. תחתיתו הוחלקה על-מנת להציב את השבר אחרי שנחקקה הכתובת, אולם ברור, שאין לפנינו אלא חלק מעמוד בשימוש משני. השבר מוצג עתה במדור הארכיאולוגי של מוזיאון ישראל (מספר החצוזה 174).

הכתובת הקדומה שבין שלוש הכתובות מכילה שבע-עשרה שורות. היא כמעט שלמה, פרט לזקק קל לאורך הצד הימני, מקום שם הוחלק העמוד כדי לחקוק בו כתובת אחרת. כן סבל כאן העמוד מפגיעות מאוחרות יותר. בכמה מן השורות התחתונות ניכרים סימני-החלקה. דומה, שהכוונה היתה למחוק את הכתובת לחלוטין, אך משנמצא בעמוד מקום מתאים יותר לחקיקת כתובות נוספות הופסקה מלאכת המחיקה.

גובה האותיות בשורה הראשונה הוא 38 מ"מ, פרט ל-L ול-V, שגובהן 52 מ"מ. בשאר השורות גובה האותיות אחיד: 32 מ"מ. הכתב צר וגבוה. הקווים המאוזנים נוטים במקצת כלפי מעלה. מלמטה מסיימים תגים את הקווים המאונכים. בין המלים מפרידות נקודות במחצית גובה האותיות. הכתיב מרושל: השורה השמינית הוחלפה בשורה השביעית, ובמקום ae כתוב e, במקום i או o, a, ובמקום coh — cho; פעם כתוב Pannonia ופעם Panonia.

1. אני מודה לד"ר נגבי, לשעבר תלמידי ועתה חברי להוראה, על שהואיל למסור לי את כל הידוע לו על הכתובת. כן אני מודה לו על שהעמיד לרשותי את התצלום שבלוח ט.

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס, נציג סוריה-פלשתינה

ברור, שהאדם שחקק את הכתובת העתיק אותה מנוסח שהוגש לו, ולא ידע
היטב רומית.

וזה נוסח הכתוב על האבן:

L.VALERIO.VALERIANO
SYR.PALAEEST.PROVIN.
PRAEPOSITO.SVMME
MESOPOTAMENAE.AD/
5 PRAEPOS.VEXIL.FELICIS
VRBIC.ITEMQ.ASIANA
HOSTES.PVBlicos.PR
PEREGRINARVM.ADV
PROC.CYPRI.PRAEF.A[.]
10 CAMPAGONVM.INDAG.
MILIARIAE.HEMESE.
PANONIA.PRAEF.CHO
[] PANNONIA
[] MEVIVS ROMANVS 7
15 [] F.C.ANTONINIANAE
[] R.EIVS.VIRO
[] BILI

הנה הנוסח לאחר החלפת שורה 8 בשורה 7, כפי שמחייב ההגיון הדקדוקי,
ולאחר הוספת המלים החסרות והשלמת הקיצורים:

L(ucio) Valerio Valeriano
Syr(iae) Palaest(inae) provin(ciae)
praeposito. Summ(a)e
Mesopotamena(e) ad(jutori).
5 Praeposito vexil(lationis) felicis
urbic(ae) itemq(ue) Asiana(e)
peregrinarum adv(ersus)
hostes publicos p(opuli) R(omani).
Proc(uratori) Cypri. Praef(ecto) a[lae]

- 10 Campagonum ind<i>g(enorum).
 (Praefecto) (cohortis) miliariae Hemese(norum)
 Pan<n>oniae. Praef(ecto) coh(ortis)
 [] Pannonia(rum)
 [] Mevius Romanus (centurio)
 15 [legionis VI] f(idelis) c(onstantis) Antoninianae
 [strato]r eius viro
 [. . . .]bili.

העמוד הוצב אפוא לכבוד נציב סוריה-פלשתינה. התפקידים שמילא (cursus honorum) נרשמו בסדר הפוך, החל בגבוה וכלה בנמוך שבהם. תפקידים אלה אופייניים לתפקידים וקצינים ממעמד הפרשים (equites), ששירתו בתפקידים צבאיים ואזרחיים לסירוגין. היה זה בהתאם לנוהג שמלפני דיוקלטיאנוס קיסר, לפיו לא היה תבדל מהותי בין תפקידים אזרחיים לצבאיים, שכן שניהם שיקפו את המושג "אימפריום". בימי קלאודיוס נקבע הכלל, שכל הנכנס לצבא כפרש חייב לשרת קודם-כול בשלושה תפקידים: כמפקד גדוד-רגלים (cohors), כמפקד גדוד-פרשים (ala) וכאהד הקצינים הבכירים של הלגיון (tribunus legionis). כלל זה נשמר עד לימי ספטימיוס סוורוס.²

נפתח אפוא בתיאור חייו של לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס על-פי הכתובת שלפנינו. השם עצמו אינו אומר הרבה. זהו שם מקובל, המזכיר את משפחת הוואליריים, משפחה פאטריקית מפורסמת בימי הרפובליקה והקיסרות הקדומה. ייתכן, כי מקורו של ייתוס זה בעובדה, שאחד מאבותיו של לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס היה בן-חסותה של משפחה זו, או תושב פרובינקיה שהוענקה לו אזרחות רומית על-ידי אחד מבניה, או סתם עבד משותר שאימץ לו את שם בעליו לשעבר, כנוהג הרומאים. השם לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס במלואו ידוע מרומא כשמו של ילד בן שנתיים, אולם השמות הבודדים היו שכיחים למדי ברחבי הקיסרות.³ מן העובדה כי את תפקידיו הראשונים מילא ואליריוס

2. Suetonius, *Claudius*, 25. על ה-cursus honorum של הפרשים הרומיים ראה: H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire Romain*, I-III, Paris 1959-1961
 3. *CIL*, VI, 28142 (Roma); H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin 1892-1916 (= Dessau), No. 3458 (Dalmatia); *CIL*, II, 5487; Dessau,

בפאנוניה או בקירבתה אפשר אולי להסיק, שהיה יליד פרובינקיה זו שממערב לדאנובה (חלק מהונגריה של היום). הואיל ובכתובת אין זכר לדרגות שמתחת לדרגת קצונה, מותר להניח, כי היה ממשפחה אמידה וכי נכנס ישר לקצונה כשהקיסר העניק לו את ה"סוס מטעם המדינה" (*equus publicus*).

תחילה שירת ואליריוס בגדודי-רגלים פאנוני, שמספרו ושמו המיוחד נמחקו. ידועים שישה גדודים פאנוניים, מהם שלושה שצוינו במספר ו. הם חנו בסוריה, במצרים ובמאוריטאניה. אם נניח, שהכוונה לגדוד הראשון מיסודו של טריאנוס, בן אלף איש, שחנה בשנים 133—158, לפחות, בפאנוניה העילית — הרי לא היה ואליריוס מפקדו של כל הגדוד (בתפקיד זה כיהן קצין בדרגת טריבונוס), אלא רק מפקדה של אחת מיחידותיו, תפקיד מתאים יותר לקצין וטר⁴.

מתפקיד זה עלה ואליריוס לדרגת מפקדו של גדוד בן אלף איש של קשתים רכובים בני חמץ שבסוריה (שמו המלא היה *Cohors I miliaria Hemesenorum sagittariorum equitata civium Romanorum*). גדוד זה חנה בפאנוניה מאמצע המאה ה' עד אמצע המאה ה'ג', כפי שמאשרת גם הכתובת שלפנינו. עד כה נתגלו תשע כתובות של חיילי הגדוד, כולן מסביבות אינטרקיסה (דוננה-פנטלה). ייתכן, שגדוד זה הביא עמו לפאנוניה את פולחן האלים הסוריים⁵.

התפקיד הצבאי השלישי שהוטל על ואליריוס שוב היה עלייה בדרגה: הפיקוד על גדודי-פרשים (*ala*) מבני שבט הקאמפאגונים (ילידי ספרד), שחנה באמצע המאה ה'ב' בדאקיה⁶.

אחרי שמילא שלושה תפקידים צבאיים אלה כיהן ואליריוס בתפקיד אזרחי, כנהג. המשרה שנפלה בתלקו היתה זו של מנהל ענייני הכספים (*procurator*)

5356 (Baetica); 2605 (Germania); 3435, 5092 (Italia); 4526 (Aquitania); 2794 (Mauretania); 7183 (Dacia); *CIL*, III, 14349 (10) (Pannonia); L. R. Dean, *A Study of the Cognomina of Soldiers in the Roman Legions*,

Princeton 1916. לפי דין רווח שם זה בקרב החיילים בעיקר בשנים 155—295.

Ensslin, Pauly-Wissowa's *Realencyclopaedie* (=RE), 44, 1954, Col. 4

Cichorius, RE, 7, 1900, s.v. *cohors*, Cols. 321—322; G. L. : והשוה :

Cheeseman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford 1914, p. 153

Dessau, 2540; *CIL*, III, 10303—10318; Cichorius, *op. cit.*, Col. 295; 5

Cheeseman, *op. cit.*, pp. 154, 181; F. Cumont, *Oriental Religions in Roman*

Paganism, New York 1956, p. 110

CIL, III, 1193, 1342, 1343, 1377, 1378; Dessau, 2006, 2208, 9155, 9169; 6

Cichorius, RE, 1, 1894, s.v. *ala*, Col. 1236; Cheeseman, p. 184

אנשים שלא מאורחי רומא, שגויסו מקרב שכטים ששכנו בקירבת גבולה של פאנוניה. בעיני סוורוס ודאי הכשיר אותו לתפקיד זה הנסיון שרכש שעה שהיה מפקדן של יחידות שהיו מורכבות מעמים כה שונים זה מזה כמו פאנונים, סורים וספרדים. כמפקדה של יחידה זו של בארבארים השתתף ואליריוס במסע המוצלח (felix)¹¹ לרומא ולאסיה נגד "האויבים הציבוריים של העם הרומי" (hostes publicos populi Romani), כפי שכינו הקיסרים המנצחים את יריביהם המנוצחים ואת אלה שהעזו להתמרד נגד שליטי רומא.

על החשיבות הרבה שנודעה ליחידת הזרים מעידה העובדה, כי מאז ימי סוורוס נשארה ברומא, וכי הוקם כשבילה מחנה מיוחד¹². תפקיד היחידה היה לשמש משטרה, ובעיקר משטרה צבאית, במילוי פקודות הקיסר, דבר המעיד על נאמנותה ללא סייג למשטר הסוורים.

מסתבר, כי ואליריוס השתתף עם גדודו במלחמתו של סוורוס בפארתיים (195—199), מלחמה שנסתיימה עם הקמת הפרובינקיה מיסופוטאמיה, וכי נשאר שם בתפקיד הקשור בהנהלת הפרובינקיה.

חלק זה של הכתובת הוא הקשה ביותר. ברור, שהמדובר בקופה הפרטית של הקיסר (summa a rationibus)¹³, המוגדרת כאן בשם-התואר המאוחר של ארץ נו: Mesopotamena¹⁴. בקשר לפרובינקיה זו עשה סוורוס צעד בעל משמעות מדינית-הצהרתית חשובה כאשר הפקיד אותה, יחד עם הפיקוד על שני לגיונות, בידי פרפקטוס מקרב הפרשים, ולא בידי נציב (ליגאטוס) מאנשי הסינאט (קאסיוס דיו, כה, ג, ב). נציבות מיסופוטאמיה הייתה התפקיד השלישי במעלה בין תפקידי הפרשים לאחר הפיקוד על היל הפריטוריאנים (תפקיד שהיה אז, למעשה, תפקיד של אב בית-הדין העליון) ונציבות מצרים. לא ייתכן, שתפקידו של

לשליחת ואליריוס, שקיבל תפקיד זה אחרי שכבר היה אפיטרופוס מסוג ג'. ראה גם: A. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn 1908, pp. 136, 170

11. כך כונו ברגיל מסעותיהם של סוורוס וקאראקאלה נגד הפארתים ואויבים אחרים. וראה: Dessau, 9098; *CIL*, V, 2155; VIII, 2564a

12. J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, II, Leipzig 1876, p. 475; E. Nash, *Pictorial Dictionary of Rome*, I, London 1961, pp. 219—220

13. O. Hirschfeld, *Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten*, Berlin 1877, pp. 33 ff.; A. Stein, *op. cit.*, pp. 133, 239; Pflaum, *RE*, 45, 1957, Cols. 1246, 1255

14. בצורה זו מופיע שם-התואר Mesopotamenus בספרות הבתר-קלאסית. ראה: *Historia Augusta*, Aurelianus, 11; Sallustius, *Historiae*, 4, 53

ואליריוס היה זהה לנציבות מיסופוטאמיה, וקרובה יותר ההנחה, שהיה זה תפקיד מקביל (או קצת גבוה יותר) לתפקידו של האפיטרופוס של מיסופוטאמיה, שהיה בדרגה שווה לזו של האפיטרופוס של קפריסין, היינו, קיבל משכורת שנתי של שישה ריבוא ססטרקים¹⁵. אולם תמוה במקצת התואר שניתן לוואליריוס בכתובת שלפנינו. ה־*procurator summarum rationum* היה עוזרו של שר־הכספים (*rationalis*) של הקיסר, תפקיד שהיה לפנים בידי עבדיו המשוחררים של הקיסר, ומימי הדריאנוס — בידי פרשים. בעלי תפקיד זה, שהיתה להם הדרגה הגבוהה של *ducenarius*, ישבו ברומא, ורק מימי דיוקלטיאנוס ואילך היו למשרד נציגים בבירות המחוזות הגדולים. ייתכן, שוואליריוס היה שלם הצבא וממונה על מימון צרכיו הכספיים של החיל הרב שהיה מרכוז במיסופוטאמיה¹⁶. מכל־מקום, יש בידינו ידיעות על משרות דומות בימי מלחמותיו האחרות של סוורוס¹⁷, אף לא מן הנמנע, כי במלאו תפקיד זה, שבו כיהן ואליריוס מימי סוורוס עד לימיו של קאראקאלה בנו, היתה לו דרגה של *centenarius* (דרגה שהעניקה לבעליה משכורת שנתי של 100,000 ססטרקים), כלומר, דרגה גבוהה מזו שהיתה לו בקפריסין ונמוכה מזו שבה כיהן לאחר־מכן.

התפקיד האחרון שמילא ואליריוס לפי כתובתנו היה זה של הממונה על ארץ־ישראל, היא "סוריה־פלשתינה" בשפה הרשמית מימי הדריאנוס ואילך. גם עתה היה מינויו צעד מגמתי מצד שושלת הסוורים. למעשה היתה נציבות זו שמורה לקונסולים לשעבר — היינו, למעמד הסינאטורים — וואת על־סמך העובדה, שחנה בה היל־מצב של שני לגיונות. והנה, מימי סוורוס ואילך מונו פרשים לתפקיד זה (*praefecti agentes vice legati*), שהעניק לבעליו משכורת שנתי של מאתיים אלף ססטרקים¹⁸.

הכתובת נחקקה בזמנתו של *Maevius*, איש רומא, קנטוריון הלגיון השישי,

Dessau, 1388: "*procurator sexagenarius provinciae Mesopotamiae*";
¹⁵ Schachermayer, *RE*, 29, 1931. Col. 1159; Pflaum, *op. cit.* (n. 2), II, p. 831
¹⁶ Marquardt, *op. cit.*, I, p. 415; Pflaum, *RE*, 45, 1957, Cols. 1246, 1255
 אין להניח שיש לקרוא כאן AD/ — *ad(sessor legati)* או *ad(vocatus)* — שכן תפקידים אלה היו נמוכים הרבה יותר.

¹⁷ M. Rossius Vitulus, *procurator arcae expeditionalis* (Pflaum, : השווה
Carrières, II, p. 595)
¹⁸ Pflaum, *RE*, 45, 1957, Col. 1251

לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס, נציב סוריה-פלשתינה

"לגיון הברזל" (Ferrata), "הגאמנה והמתמירה (בנאמנותה)" (fidelis et con-) stans). קנטוריון זה היה שלישו של הנציב, או אהוריר (strator) שלו. כתובת דומה, שהקימו שני שלישים לכבוד נציבם, נמצאה בירושלים¹⁹. על זמן חקיקת הכתובת מעידה העובדה, שהתואר Antoniniana, שהעניק הליוגאבאלוס קיסר ללגיון השישי, לא נמחק כמו בכתובות אחרות²⁰, ומסתבר אפוא, שהמצבה הוצבה בימי קיסר זה (218—222). ואכן, הכתובת השנייה שבאותו העמוד מאשרת תאריך זה בעקיפין, שכן נזכר בה —

IMP(erator) [CAE]S(ar) C(aius) VALERIVS
DIOCLETIANVS
[I]NVIC(tus) AVG(ustus)
CLEMES
PROC(urator) D(omi)N(um) NOS(trum)

לבסוף ראוי לציין, שהכתובת שלפנינו לא הוצבה לזכר נפטר, וייתכן מאוד, שבכך לא תמו תפקידיו של לוקיוס ואליריוס ואליריאנוס. אולם לפי שעה אין לנו כל ידיעה על כך.

ה ש ל מ ה

פרופ' ה. ג. פלאום, פאריס, מפנה את תשומת-לבי לפקיד מקביל במצרים (משנת 202/3 ואילך), בעל התואר adiutor rationalis Aegypti. ראה: Carrières, III, p. 1086

19. P. Thomsen, *ZDPV*, 44, 1921, pp. 3-4; "M. Iunio Maximo leg. Aug. leg. X. Fr. Antonianae Caius Domitius Sergianus Iulius Honoratus strator eius."

20. Avi-Yonah, *QDAP*, 12, 1946, pp. 89-91